

Molnár Zoltán[¶]

A nők szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erejének kötelékében az első világháború időszakában

DOI 10.17047/Hadtud.2024.34.E.72

A Nagy Háború idején korábban soha nem tapasztalt mértékben került sor a hátszág bevonására, különösen a nők mozgósítására. A háborús erőfeszítéseket támogató tevékenységük azonban nem korlátozódott csupán a hazájukra, a hátszágra, ugyanis egyre többen kerültek közülük segéderőként, haditudósítóként való alkalmazásra a hadszíntereken. Sőt jó néhányan a fegyveres küzdelmekben is részt vettek. A tanulmányban a nők az osztrák–magyar hadszíntereken betöltött szerepét vizsgálom meg, bemutatva hősiességüket és áldozatvállalásukat, illetve azt, hogy sokszor a társadalom és a férfiak ellenállásával is meg kellett küzdeniük.

KULCSSZAVAK: első világháború, nők, hadszíntér

The role of women in the armed forces of the Austro-Hungarian Monarchy during the First World War

During the Great War, the hinterland was involved on an unprecedented scale, especially the mobilization of women. However, their activities supporting the war effort were not limited to their homeland, the hinterland, as more and more of them were employed as auxiliary forces and war correspondents on the battlefields. In fact, quite a few of them also took part in armed struggles. In the study, I examine the role of women on the Austro-Hungarian battlefields, showing their heroism and sacrifice, as well as the fact that they often had to deal with the resistance of society and men.

KEYWORDS: *The First World War, women, battlefield*

A nők segéderőként való alkalmazása

A munkaképes katonák fokozódó hiánya miatt az osztrák-magyar hadügyminisztériumnak 1917-től a gyengébbik nem képviselőinek segítségét is igénybe kellett vennie. A harcokra még képes katonák tehermentesítése céljából ez év márciusától női segédszolgálatokat vezényeltek ki. Ezek a teljes fegyveres erő helyettesítő szolgálatának vezetője alá kerültek illetve bizonyos tevékenységeket kellett ellátniuk, amelyeket eleinte férfiak végeztek, hogy csatlakozhassanak a harcoló alakulatokhoz. Már korábban az osztrák-magyar hadsereg női munkaerőt kezdett alkalmazni háztartási illetve irodai munkára. A Vöröskeresztes nővérek 1915 óta teljesítettek szolgálatot a hadszíntereken. Lényeges viszont, hogy 1917-től a hadseregben jelentősen nőtt a gyengébbik nem képviselőinek száma és aránya, a háború második felében 36–50 ezerre tehető azon nők száma, akik a fronton dolgoztak. Ez a tendencia azonban nem csupán a Monarchiára volt jellemző, ugyanezen időszakban női segédszemélyzetet alkalmaztak a német, a brit, a francia vagy éppen az amerikai hadseregben.

[¶] Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola – *University of Public Service; Doctoral School of Military Sciences, PhD student*; E-mail: molnarzoltan910211@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0357-8265>

Németországban például színpadi segítőként hivatkoztak rájuk, s gyakran a nőmozgalmak szervezték meg őket, s irányították a női részlegeket annak érdekében, hogy az egész országban mozgósítsák a gyengébbik nem munkavállalóit.

Német társaikhoz hasonlóan az Osztrák–Magyar Monarchia segédszemélyzete technikai asszisztensként, irodai dolgozóként, telefonkezelőként, gyorsíróként, szakácsként, varrónőként vagy éppen házvezetőnőként dolgoztak, otthonaiktól távol sokszor a katonák mellett. Michaela Scharf szerint bár a hadsereg nyilvánvalóvá tette, hogy az osztrák-magyar haderő női segédtszjtjei nem kaphatnak egyenruhát, a munkaruhájukról készült vázlatok mégis mást sugallnak. Ha azt szeretnénk megvizsgálni, hogy miért vállaltak katonai szolgálatot a nők igen eltérő okokat találhatunk. A hazafias érzelmek, a jó honleánynak való megfelelés és biztos kereseti lehetőségek mellett komoly szerepet játszott az egyre nehezebbé váló otthoni ellátási helyzet. A hadseregben dolgozó nők sokszor reménykedtek a jobb ellátásbiztonságban.

A szerző kiemeli, hogy a női asszisztenseknek nem volt jó hírnevük, ugyanis szexuálisan és erkölcsileg megengedőnek, kalandvágyóként jellemezték sokukat. Továbbá mivel a vöröskeresztes nővérekkel ellentétben nem végeztek ápolói vagy karitatív tevékenységet, kikezdték az anyai, szerető és gondoskodó nő társadalmi ideálját is. Katonai alkalmazásuk pedig veszélybe sodorta a hagyományos nemi szerepek elkülöníthetőségét, s ez által nemek rendjét.¹ Ugyanakkor kiváló munkát végeztek, erre pedig remek példát szolgáltat a *Vasárnapi Újság* 1918. február 17-ei tudósítása. A hátszág katonai irodáiban és laktanyáiban már régóta nők dolgoztak és a háború negyedik évére megjelentek a frontokon is. Ezeken a helyeken munkát és a cikk szerint megfelelő fizetést kaptak. A tanulmány megemlíti, hogy a női munkaerő alkalmazásával először csak kísérletképpen próbálkoztak, de a tapasztalatok azt mutatták, hogy kiválóan helytálltak, különösen az irodai munkák egy részénél felül is múlták a hadszíntereken küzdő férfiak képességeit. A nők számának növekedése miatt állasközvetítőket hoztak létre. Munkatapasztalat és végzettség szerint vették őket nyilvántartásba majd ez alapján közvetítették ki őket. Az újság felsorolta, hogy milyen szerepkörökben alkalmaztak nőket. Jelentős női erőt alkalmaztak a technikai üzemekben illetve a katonai számvevőségnél is. Sokan szakácsok, a pincérnők, mosónők, gazdaasszonyok lettek. Többeket az orvosi asszisztensnők és betegápolók mellett alkalmazták, de képviselték magukat a műszaki segéderőknél is. Tábortanfolyamokat szerveztek, melyek 4 hétig tartottak és ingyen lehetett őket igénybe venni. A Hadtápkörletek csaknem minden állomásán női otthonok voltak elhelyezve. A *Vasárnapi Újság* stábja látogatást tett egy ilyen otthonban. „Háromemeletes, pompás fekvésű épületben van elhelyezve, egy főnöknő vezeti s az irodákban foglalkozó nők kettésével, hármásával laknak a tágas, napos szobákban. Van két külön ebédlőjük villamos-világítás, légfűtés, fogadó- és játszóterem is, szóval adott körülmények között, minden elképzelhető kényelem.”² A tudósítás kiemelte, hogy a nők

¹ Scharf: *Helfende haende. Weibliche Hilfskräfte im Ersten Weltkrieg*. [„Helfende Hände’ Der Erste Weltkrieg \(habsburger.net\)](#) (2024. 01. 25.)

² Nők a hadseregben: *Vasárnapi Újság*, 65. évfolyam. 7. szám. 1918. 02. 17. 103.

rendkívül gyorsan beletanultak az új viszonyokba, fokozta öntudatukat, és jelentős javította szociális helyzetüket, a mostani általános drágaság idején.³

A női segéderő alkalmazásának megteremtése és kritériumai hazai viszonylatban

A honvédelmi miniszter 1917-ben abból kifolyólag, hogy a hadra kelt sereg részére nélkülözhetetlen légénységi pótlás fennakadás nélkül biztosítva legyen, többek között sürgősen szükségesnek nevezte azt is, hogy azon légénységi állományú egyéneket, akik odáig különféle parancsnokságoknál, hatóságoknál és intézeteknél voltak lekötve, a női munkaerő minél nagyobb számban történő alkalmazásával pótlásra kerüljenek. Hozzátette, hogy az ilyen női munkaerőnek a betegápolási, írnoki, telefonkezelési, szabói, konyhai, takarítói illetve még küldöncként való alkalmazhatósága kétségen kívül áll. Szurmay Sándor, ennek értelmében elrendelte, hogy a nők az összes parancsnokságoknál, hatóságoknál valamint intézeteknél nem csupán a fentebb említett szolgálatokra, hanem belső gazdálkodási tevékenységekre is mielőbbi és a lehető legnagyobb számban történő felvétele indokolt. Ugyanakkor a póttettek esetében, ahol a hölgyek alkalmazása még nem volt kipróbálva, különösen szakácsnők a légénységi konyhákban csak kísérletképpen voltak alkalmazhatóak, azonban, ahol pozitív tapasztalatokról számoltak be, ott szintén a rendszeresített létszámon belül a lehető legnagyobb mértékben kellett őket felvenni.

A rendelet külön részletezte, hogy minden parancsnokságnak, intézetnek és hatóságnak kötelessége volt arról gondoskodni, hogy ezen felhívás a lehető legnagyobb érdeklődéssel és igyekezettel kerüljön végrehajtásra. Sőt úgy fogalmaznak, hogy „A felmerülő nehézségeket le kell küzdeni, kényelmi szempontoknak nem szabad szerepet játszaniok.” Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a háború folyamán rokkanttá vált tisztek és altisztek az irodai alkalmazások betöltésénél előnyt élveztek.⁴

A női munkaerő alkalmazásának főbb alapelvei

A hölgyeket a hadseregnél az alábbi szolgálati ágakban alkalmazhatták: női egészségügyi segéd-és ápolószemélyzet, illetve az egészségügyi intézetek házi szolgálatának ellátására szolgáló személyzet.

Továbbá női irodai munkaerők, vagyis gépíróknők, gyorsíróknők, távbeszélő szolgálatra alkalmazható hölgyek, valamint szakácsnők, szabónők és a küldönc illetve a „közönséges” házi szolgálatra alkalmazott nők: tehát az irodahelységek számára felfogadott mosónők, takarítónők, kályha fűtőknők stb., illetve a belgazdaságokban alkalmazott állatfelügyelő és gondozó személyzet, napszámosnők.

Ugyanakkor a laktanya és szállás-rend fenntartására hasonló célból a légénységi elhelyezési körletekben nem lehetett őket igénybe venni, ezeket a feladatokat továbbra is a légénység látta el.

³ Uo. 103.

⁴ *A magyar királyi honvédelmi miniszter rendelete női munkaerők alkalmazásáról.* Hadtörténeti Levéltár. 6666. szám. eln. 4a. 1917.

Lényeges az is, hogy a rendelet értelmében, az üzemekben, műhelyekben foglalkoztatott nők nem számítottak ezen körbe, mivel rájuk külön rendelkezések vonatkoztak. Emellett az alkalmazandó női munkaerő létszáma nem haladhatta meg a vonatkozó állásokat addig betöltő, felváltandó legénységi személyek számát. Alapfeltétel volt a magyar állampolgárság, illetve kizárólag büntetlen előéletű és „jó hírben” álló hölgyek kerülhettek felvételre. Sőt az irodai foglalkozásoknál a szöveg szerint különös figyelmet kell fordítani a „politikai megbízhatóságra”. Ráadásul a szerződésalkötéskor a hivatalos és szolgálati titkok megőrzésére kötelezték őket, azonban különösen titkos ügyek aktái még ennek ellenére sem voltak adhatók számukra feldolgozásra. Emellett előnybe részesítették hasonló képesítés és tudás esetén a jelentkezők közül a havidíjasok és a továbbszolgáló altisztek özvegyeit és árváit, és a többi hadiözvegyet és árvát. Ugyanakkor elsősorban a tehetség és az alkalmazhatóság számított mérvadónak. A korhatárt 16–40 év között állapították meg. A szakácsnők, szabónők, küldöncök és a házi szolgálatra alkalmazott nők kapcsán minimum a 20. életévüket be kellett tölteniük valamint, ahol az egészségügyi szempontok megkövetelték csak idősebb asszonyokat lehetett munkába állítani. Nagyon fontos, hogy kiemelték, hogy ideiglenesen, csupán a háború időtartamára szóló felfogadásról van szó, a szükség elvégzésére. A munkába állást megelőzően pedig minden hölgynek orvosi véleményt kellett beszereznie alkalmasságáról.

Továbbá az újon felvettek a 14 napos próbaidő időszakában mindkét fél felmondhatta, ugyanakkor felmondás és kárpótlási igény nélkül elbocsáthatóak voltak azok, akiket alkalmatlannak találtak az adott munkakörben. A parancsnoknak (főnöknek) jogában állt a rendelkezés értelmében a női alkalmazottakat a szolgálati teendők be nem tartásáért általánosan, amelyhez még az egészségük fenntartásáról való gondoskodás elmulasztása is hozzátartozott, szóbeli vagy írásbeli módon megfenyíteni, illetve a dolgozóknak határidőre felmondani. Ha pedig erkölcstelenség, vétség, büntett vagy nyereségvágyból elkövetett kihágás, a hivatalos és szolgálati titkok megőrzésének be nem tartása, egyéb szolgálati kötelességeinek és a házirendnek durva megsértése, viszálykodás, megbetegedés szándékos előidézése ment végbe, akkor azonnal elbocsáthatóak voltak az érintett személyek. A munkaidő hétköznapokon 8 óra volt, de, ha a szolgálati teendők elvégzése azt feltétlenül megkövetelte, a női irodai alkalmazottak kötelesek voltak túlórát vállalni, ugyanakkor ezekben az esetekben a napi összmunkaidő nem haladhatta meg hétköznapokon 10, a pihenőnapokon 4 órát. Fokozottabb igénybevételüket pedig szabad délutánokkal voltak kárpótolandók. Az alkalmazott női munkaerőt az illetékes kerületi munkásbiztosító pénztárnál betegség esetére biztosítani kellett az 1907. évi XIX. törvénynek megfelelően.

Azt is szabályozták, hogy ahol elkerülhetetlen a női munkaerő közvetlen érintkezése a legénység tagjaival, ott a parancsnoknak kiváltképp figyelnie kellett az egész személyzet erkölcsi magatartására, illetve a fegyelem és a rend biztosítására és fenntartására, melyet katonai és különösen egészségügyi szempontból tartották nélkülözhetetlennek. Katonai épületekben a női munkaerők csak a reggel egy bizonyos órájától az este bizonyos órájáig tartózkodhattak, 21 órától 7-óráig pedig nem lehetett igénybe venni őket a szabályozás értelmében. Sőt az is kikötésre került, hogy az élelmiszercikkek és az anyagoknak a

konyhákból, raktárakból, műhelyekből való elkobozásának megakadályozása miatt a női dolgozókat a munkahely elhagyását megelőzően ellenőrzésnek kellett alávetni.

A II. osztályba sorolt női irodai munkaerők, vagyis azok, akik gyakorlattal és mérvadó végzettséggel nem rendelkeztek, havi 120 koronás alapbért és 40 korona hadipótlékot kaptak, tehát a fizetésük egy hónapban 160 koronát tett ki. Az I. osztályúak, vagyis a képzettek havi fizetése elérte a 200 koronát. A megállapított díjazáson kívül valamint a szakácsnőknek járó legénységi étkezési adagon túl kincstári illetmények semmilyen más formában nem voltak folyósíthatóak.⁵

Az ápolónők tevékenysége

Már a fegyveres konfliktus kitörését követően a Vöröskereszt a hadsereg rendelkezésére bocsátotta a rendelkezésére álló képzett ápolónőit, illetve felszólították a hölgyeket arra, hogy jelentkezzenek mielőbb e nemes feladat ellátása céljából. A világháború végén a becslések alapján több mint 25 ezer ápolót, segédápolót és segítőt alkalmaztak a hadszíntereken. Lényeges, hogy önkéntes módon, vagy minimális összegért dolgoztak a front közelében fekvő katonai kórházakban, sokszor életveszélyes körülmények között. Eleinte a nők az élet minden területéről önként jelentkeztek háborús orvosi szolgálatra, ám a konfliktus elhúzódásával, az egyre inkább nehezebbé váló otthoni helyzet miatt sokan már nem tudták ezt választani, a nyomorúságos kereseti lehetőségek következtében. Így az önkéntes szolgálatot leginkább az arisztokrácia jobbmódban élő hölgytagjai láthatták el.

Az ápolók legfontosabb feladatai közül kiemelkedett a sebesült katonák ellátása és a betegek gondozása a járványkórházakban illetve az idegrendszeri osztályokon. Emellett hivatalosan integrálva lettek a hadsereg egészségügyi rendszerébe. A háborús ápolás önkéntes készségét a férfiak sorozásának női alternatívájaként tartották számon. A nővér lett a női gondoskodás és áldozat ideálja és megtestesítője az önzetlen és a szerető anyának, a vallásos, aszexuális apácának. Ez volt a legjobb, a társadalom számára leginkább elfogadható módja egy nő számára, hogy teljesítse, honleányi kötelezettségeit a katonák oldalán, melyért nagy elismerésben részesült. Ugyanis, bár közvetlenül a hadseregnek dolgoztak, és így egy valóban a férfiaknak minősített területre léptek, a női asszisztensekkel ellentétben nem kezdte ki a „női haza” és a „férfi front” egymást kiegészítő eszméjét. Emellett azonban az ápolónők és a katonák közötti viszonyról szóló információk és pletykák veszélyeztették az önfeláldozó és a gondoskodó ápolónő képét. Egy-egy ilyen eset pedig felerősítette a kritikusok hangját, akik szerint nem kötelességtudatból vagy önzetlenségből jelentkeztek ezek a hölgyek önkéntes szolgálatra, hanem azért, hogy szerelmi partnert vagy potenciális férjet találjanak maguknak.

Ennek ellenére, amíg a hadseregnek dolgozó női katonák vagy a női segédszemélyzet sajnálatos módon nagyrészt a feledés homályába merült a világégés befejeztével, addig a

⁵ *A magyar királyi honvédelmi miniszter rendelete női munkaerők alkalmazásáról.* Hadtörténeti Levéltár. 6666. szám. eln. 4a. 1917.

háborús ápolók az első világháború kollektív emlékezetének szerves részévé váltak.⁶ A Nagy Háború idején számos magyar arisztokrata származású hölgy tevékenykedett ápolónőként a Vöröskeresztnél, gondoljunk csak Augustza főhercegnőre, Erzsébet királynéira vagy éppen gróf Andrassy Ilonára, aki férjét gróf Esterházy Pált követte a galíciai hadszíntérre, akinek segítségével az akkora már az ápolónői tanfolyamot elvégzett Ilona illegálisan dolgozhatott, mint női szanitéc.⁷ Önként adta fel biztonságos, jómódú életét, azzal, hogy férje után szökött, s hamar megtapasztalta a világháború borzalmait. Férje elesett a harcokban, ő pedig a Vöröskereszt táborig kórházában látta el a sebesülteket, ahol a harci cselekmények közelségével, a megtébolyult, jajveszékélő katonákkal és időnként a vezetésével is meg kellett küzdenie. A háború borzalmait testközelből átélő fiatal leány egyébként részletesen lejegyezte naplójában, amely 1971-ben a dénesfai Cziráki-kastély egyik befallazott rekeszéből került elő, s 2014-ban került kiadásra Kovács Lajos szerkesztésében.⁸

Báró Apor Gizella és Durgó Ilona pedig 1920-ban emberbaráti munkásságuk elismeréseként az elsők között kaphatták meg a Florence Nightingale-emlékérmét.⁹

A nők részvétele a fegyveres harcokban

Szinte az összes hadviselő államban komoly létszámban jelentkeztek nők önként, hogy szolgálják hazájukat. Nem csupán ápolóként vagy női asszisztensként tevékenykedtek a katonai közigazgatás területén, hanem közülük jó néhányan aktívan részt vettek a fegyveres küzdelemben is.

A nők harcokban való alkalmazását azonban a katonaság nem tervezte és nem is tartotta helyesnek. A női segédcsoportok legalább társadalmi elfogadottságot élveztek, addig hölgyek katonaként való bevetése erős ellenállásba ütközött mind a hadvezetés mind a lakosság részéről. Azonban így is akadtak közülük olyanok, akik mindenáron a fronton akartak küzdeni, ezért gyakran megtagadták a saját nemüket is, és álnéven, a katonákkal együtt harcoltak. Méghozzá nem is akárhogyan! Rendkívüli bátorságról tettek tanúbizonyságot, ezért 1915. november 3-án Ferenc József császár úgy döntött, hogy ettől kezdve a nők is kaphatnak kitüntetések.

Jelentékeny számban kerültek bevetésre nők a lengyel és ukrán csapatokban is. A harcokban való részvétel az ő esetükben is nagyban függött a megfelelő szószólóktól és parancsnokoktól.¹⁰

⁶ Scharf: „Wunden schlagen, Wunden heilen, ist die Losung unserer Zeit“ Krankenschwestern im Ersten Weltkrieg. [„Wunden schlagen, Wunden heilen, ist die Losung unserer Zeit“ | Der Erste Weltkrieg \(habsburger.net\)](https://mandadb.hu/cikk/1259613/Wunden-schlagen-Wunden-heilen-ist-die-Losung-unserer-Zeit-|Der-Erste-Weltkrieg-habsburger.net) (2024. 01. 26.)

⁷ *Ápolástörténet* Kossuth Zsuzsannától Andrassy Ilonáig. [https://mandadb.hu/cikk/1259613/Apolastortenet Kossuth Zsuzsannától Andrassy Ilonáig](https://mandadb.hu/cikk/1259613/Apolastortenet-Kossuth-Zsuzsannától-Andrassy-Ilonáig) (2024. 01. 26.)

⁸ Kulcsár 2014.

⁹ *Ápolástörténet* Kossuth Zsuzsannától Andrassy Ilonáig. [https://mandadb.hu/cikk/1259613/Apolastortenet Kossuth Zsuzsannától Andrassy Ilonáig](https://mandadb.hu/cikk/1259613/Apolastortenet-Kossuth-Zsuzsannától-Andrassy-Ilonáig) (2024. 01. 26.)

¹⁰ Scharf: *Die Frau im Schützengraben. Der Einsatz von Soldatinnen im Ersten Weltkrieg. Die Frau im Schützengraben | Der Erste Weltkrieg (habsburger.net)* (2024. 01. 26.)

Sajnálatos módon a harci cselekményekben résztvevő nőkről a Nagy Háború időszakában igen keveset tudunk, hiszen, ahogy Szabó fogalmaz „a nők szinte magától értetődően kimaradtak csak a férfiakat számba vevő nyilvántartásokból.”

Érdekesség, hogy a férfiak által írt háborús naplókban és visszaemlékezésekben a női katonák leginkább az ellenség soraiban tűnnek fel. A szerző tanulmányában kiemelte, hogy több osztrák tiszt is egy olyan női orosz zászlóaljról számolt be, mellyel hosszabb időszakon át harcolt. A hadszíntér közelségével valamint közeledtével a Nagy Háborúban is eltűnt a katonák és a civilek, a nők és a férfiak szerepeinek szétválaszthatósága. Kiváltképp igaz volt ez Galíciában valamint Bukovinában, a katonailag kevésbé értékes önkéntes alakulatokban, légiókban, Landwehrben. A harcoló nők közül ugyan többen alacsonyabb rendfokozatot is birtokoltak (káplár, őrmester, zászlós stb.) hivatalos állományba vételükre azonban természetesen csak igen ritkán kerülhetett sor. Bátorságukért jó néhányan kitüntetések is kaptak, mint például a lebergi születésű Sophie Haleczko, akit csak lövészisasszonyként emlegettek, aki grazi egyetemi tanulmányai befejezése előtt lépett be a seregbe, s tetteit ukrán népdalok is megénekelték, s kiváltotta Károly császár elismerését is.¹¹

Ilyen személy volt, Fery Bognár Mariska (Marie von Fery-Bognár), aki rövid frizurával, férfiruhában jelentkezett szolgálatra, kikerült a hadszíntérre, 1916-ban pedig már tizedessé léptették elő. *A Vasárnapi Újságban* 1915. április 25-én kép is megjelent róla, s kiemelték, hogy bátorságáért az uralkodó gyémántokkal kirakott arany melltűvel ajándékozta meg.¹²

Weismann Ella egy délvidéki magyar kereskedő leánya volt, aki magára öltötte korábban a harctéren eltűnt önkéntes, Kádár Elemér személyazonosságát. Sikerült neki egyenruhát, iratokat szereznie, frontszolgálatra jelentkezni, ahol járőrszolgálatra került beosztásra. Ugyan később leleplezték, ennek ellenére a hadszíntéren maradhatott, mint vöröskeresztes nővér.

Az Új Időkben 1915 szeptemberében közöltek képet, Ruz Ilona kadet-kisasszonyról, a Makovka-magaslat hősnőjéről, akit tetteiért bronz és ezüst vitézségi éremmel tüntettek ki.¹³

Dull Lászlóné, Hevesy-Nagy Margit, Márton néven 42 hónapon át szolgált a hadszíntéren, kétszer meg is sebesült és cselekedeteiért két vitézségi érmet is elnyert. Az *Egyetértés* című népfregető újság részletesen beszámolt életútjáról. Többek között kiemelték, hogy ő volt az első nő egyike, akinek hazánkban bubifrizurája volt, és annak idején tanítónőként végzett. A háború kitörésének évében két kisgyermekét is elveszítette valamint férjét is besorozták. Elkeseredésében 1915 elején a 34. közös gyalogezred parancsnokságánál szolgálatra jelentkezett. Egyéves önkéntes szolgálatra vonult be, Hevesy Nagy Márton néven, Galíciába az orosz hadszíntérre került. Először a Bug folyó hídjánál sebesült meg, azonban sokkal jobban megérezte, amikor kétszer is gránátnyomás érte. Nemsokára káplár lett, lovas küldöncként alkalmazták, a vezérkar és az ezrede között szállította a leveleket. Tevékenységét rendkívül lelkiismeretesen látta el, bármit rá lehetett bízni. Előléptetését követően a kisezüst érmét is megkapta. Rövidesen már szakaszvezetőként került áthelyezésre a 2. huszárezredhez,

¹¹ Szabó 2001, 30–33. Erről részletesen még: Rutkowski 1983, 343–353.

¹² *Vasárnapi Újság*, 1915. április 25. 62. évf. 17. sz. 275.

¹³ A híd. *Új Idők*, 1915. szeptember 12. XXI. évf. 38. sz. 286.

ahol őrmesterével felderítő szolgálat közben 5 oroszot is lefűleltek, amiért a nagyezűstöt is elnyerte.¹⁴

Tomkó Jánosné tábort főápolónőként bizonyított a harctéren, 1916 áprilisától novemberéig Trientben majd szlavóniai járványkórházakban tevékenykedett egészen 1918 novemberéig. Munkája során izületi gyűlladást érte, ezért 75%-os hadirokkanttá nyilvánították, megkapta a Sebesűltek Érmét és a Vörös kereszt Bronz Érdemérem, a Magyar és Német Háborús Emlékérmék illetve a Porosz Vörös kereszt Emlékérmén túl.

Az osztrák hölgyek közül ki lehet emelni Helly Lichtenegger vörös kereszt ápolónő munkásságát is, aki két éven keresztül közvetlenül a frontvonalban dolgozott, háromszor is megsebesűlt, 1918-ban a Károly-Csapatkeresztet is megkapta. Igazán nagy hírnévre, azonban Viktoria Savs tett szert közülük, aki 1915-ben az orosz hadszíntéren sérűléséből felépűlő édesapjával közösen jelentkezett a tiroli népfelkelőknel, sikeresen meg tudta tévesztetni a sorozóbizottságot. Elsőként a trénhez került Viktor néven, majd egy évvel később már elérte, hogy áthelyezzék a népfelkelők közé, Peter Savs zászlóaljához. Bátorságát jól mutatja, hogy a beszámolók szerint egy alkalommal például 20 olasz hadifoglyot kísért az osztrák vonalakig, miközben az ellenséges tűzéség folyamatosan lűtte a területet. Néhány tisztén kívül senki sem tudta, hogy ki is ő valójában. 1917 májusában egy gránáttalálat következtében lezuhanó szikla teljesen szétzűzta jobb lábfejét, melynek következtében amputálni kellett a lábát. A kórházban kiderűlt neme, így a háború további szakaszában a Vörös keresztnél folytatta szolgálatait. Haditetteiért elnyerte a Nagyezűst és Bronz Vitézségi Érmét, valamint a Károly-Csapatkeresztet, a Sebesűltek Érmét és a Vörös kereszt Ezűst Díszérmét is.¹⁵

Haditudósítók

A továbbiakban az első világháború időszakában haditudósítóként dolgozó két kivételes nő: Fehér Olga és Vészi Margit munkásságát mutatom be, ezt megelőzően azonban lényeges magának a szervezeti háttérnek a rövid ismertetése.

A császári és királyi Sajtóhadiszállás felállítására vonatkozó első tervezet 1909-ben került nyilvánosságra, amelyben megállapították a szervezeti felépítését illetve azokat a kritériumokat, szempontokat, melyek alapján a haditudósítók elláthatták munkájukat a hadseregen belül. A szervezet az előírásoknak megfelelően az Osztrák-Magyar Monarchia fegyveres ereje vezérkari főnökének közvetlen irányítása alá tartozott, tevékenységét a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság utasításai szerint, a teljes katonai szolgálat vezetése és ellátása képezte. Maximilian von Hoen ezredes, 1914. július 28-án Bécsben létrehozta a Sajtóhadiszállást a Hadsereg-főparancsnokság egyik alosztályaként. 1914. november 10-én a szervezetet kettéosztották, a parancsnokság Teschenben kapott helyet, míg a térparancsnokság, amelyhez a haditudósítók is tartoztak, Zsolnán állomásozott. A

¹⁴ „Cugszfirer asszonyáság” *Egyetértés*, 1935. július 14. *Női katonák a háborúban*. https://hosokvoltak.blog.hu/2011/09/02/noi_katona_a_haboruban (2023. 12. 31.)

¹⁵ Virágh Ajtony: *A világháború amazonjai*. http://www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/a_vilaghaboru_amazonjai?fbclid=IwAR0X3qK1MVM9rBIwiwXcKsBXlrxPmDBYSdC4nzJuOY9TRMKQRmITJInGDRU (2023. 12. 31.)

Sajtóhadiszállás folyamatosan változtatta a helyét, a hadvezetés ugyanis figyelmet fordított arra, hogy a haditudósítók ne állomásozzanak közvetlenül a front közelében. A hadszíntértől való távolságuk is az információk ellenőrzését szolgálta. A Sajtóhadiszállás főbb feladatai közé tartozott a bel-és külföldi sajtó pozitív befolyásolása, nyomdatermékek, képeslapok kiadása. A szövetséges országok katonai sajtóorgánumaival való kapcsolattartás, az otthon és külföldön egyaránt kifejtett aktív propaganda továbbá az ellenséges propaganda elhárítása.

A haditudósítók munkája pedig abban állt, hogy a napi rendszerességgel a Hadsereg-főparancsnokságtól (1917-től már Baden a székhelye) beérkező, a hadseregről szóló tudósításokat formába öntsék, és azokat kommentárokkal lássák el. A Sajtóhadiszállás emellett legfelsőbb katonai cenzúrahatóságként is funkcionált, melyet a bécsi Hadfelügyelő Hivatalon és a budapesti Hadifelügyelő Bizottságon keresztül vitt véghez. Az újságírók munkáit, a képeket, fényképet 1916 októberétől az illetékes magasabb parancsnokságok cenzúrázták. A hivatalos tudósításokat pedig a bécsi Császári és Királyi Távirati és Levelező Iroda, valamint a budapesti Magyar Távirati Iroda tette közé. A Sajtóhadiszállás szervezete több csoportból állt, amelyeket az arcvonalak között rotáltak, 1917-re hatalmas apparátus jött létre, és 12 szegmensre tagolódott. Vagyis a parancsnokságra, a képzőművész-csoportra, belföldi-csoportra, cenzúra-csoportra, külföldi-csoportra, propaganda-csoportra, sajtó-csoportra, fényképész-részlegre, filmrészlegre, Italien-részlegre, térparancsnokságra és a haditudósító-csoportra. Mi ez utóbbival foglalkozunk részletesebben. A haditudósító-csoport osztrák, magyar, szövetséges és semleges részlegre oszlott, melynek vezetője utazásokat szervezett a hadszíntérre, és összegyűjtötte a tudósítók jelentéseit. A haditudósítók közül jó néhányan, de olykor nagyobb újságíró-csoportok is lehetőséget kaptak arra, hogy a frontvonal közelébe kerüljenek, ahol a törzstisztek előadását hallgathatták meg, s így muníciót kaptak ahhoz, hogy a száraz szöveget érdekességekkel, kommentárokkal egészíthessék ki. Általánosságban csak abban az esetben engedélyezték számukra a hadszínterekre való utazást, ha egy sikeres osztrák-magyar offenzívát követően a győzelem konkrét bizonyítékait is láthatták. Ha hosszabb ideig ott tartózkodtak, akkor hadifestőket és fényképeszeket is beosztottak melléjük. A haditudósítók felvételét a Sajtóhadiszállásra az egyes újságok járták ki a bécsi császári és királyi Hadügyminisztériumnál. Bal karjukon egy KPQ (Kriegspressequartier) feliratú fekete-sárga karszalagot viseltek. A közös hadsereg katonai igazságszolgáltatásának és fegyelmi büntetőeljárásának voltak alávetve, azonban azoktól a lapoktól kapták fizetésüket, amelyet képviseltek. Az egyes sajtóorgánumok által küldött egyének között nagy volt a rivalizálás az információforrásokért, ennek megfelelően a szerkesztőségek munkatársaikat magasabb díjazásban részesítették. A Sajtóhadiszállás által helyben cenzúrázott anyagot katonai kurír jutatta el a szerkesztőségekhez.

1914 augusztusában a Nagy Háború kitörésekor, a Sajtóhadiszálláshoz 400 fő tartozott, amely létszám a viláégés utolsó évének nyarára, több mint a duplájára (880 személy) bővült, közülük 50-60 fő volt haditudósító.¹⁶

¹⁶ Balla 2005, 141–149. Továbbá: Gorda 2012, 48–51.

1917. október 19-én a *Budapesti Hírlap* szerkesztősége igazolta, hogy Fehér Olga a lap külső munkatársa illetve a császári és királyi Sajtó hadiszállás kötelékében a *Budapesti Hírlapot*, mint alkalmi tudósító képviselheti. A császári és királyi pályaudvar-parancsnokság engedélyezte számára, hogy utazásai során katonai személyek részére fenntartott kocsit igénybe vehetett. 1918 augusztusában Bécsbe utazott Orsován át, s az átutazás során mentességet kapott az útlelvizsgálat személyes megjelenése alól. Hivatalos sajtóhadosztályi engedélye 1917. szeptember 26-tól Bécs, Budapest, Kecskemét és Orsován keresztül Belgrádba szolt.¹⁷

Vészi Margit (1885-1961) az újságíró és lapszerkesztő Vészi József leánya volt. Eredetileg festő szeretett volna lenni, a híres festőművész, Bihari Sándor tanítványa volt. 1898-ban az akkor 13 éves Margitot Molnár Ferenc eljegyezte, ám két évvel később a lány felbontotta azt. Párizsban közel került Ady Endréhez, akiről a költőóriás 1912-ben a *Margita élni akar* című versében emlékezett vissza. 1906-ban mégis feleségül ment Molnár Ferenchez, házasságuk azonban a férj kicsapongó élete miatt hamar megromlott, 1910-ben el is váltak. Viharos kapcsolatuk története inspirálta Molnárt a világhírű színdarab, a *Liliom* megírására.¹⁸

A Pester Lyloyd-nak majd az Est-nek lett a munkatársa, rendkívül sokat utazott külföldön, leginkább úti riportokat készített. Az első világháború időszakában minden vágya volt, hogy haditudósítóként tevékenykedjen, szinte egész Európát bejárta, többek között Berlinből, Bukarestből, Cattaróból, Szarajevóból, Olaszországból, Hollandiából, Svájcból vagy éppen Stockholmból. Képei azt *Est* mellett megjelentek többek között az *Érdekes Újságban*, a *Vasárnapi Újságban* vagy éppen a *Tolnai Világlapjában* is.

Tapasztalatairól, élményeiről, többek között az 1915-ben megjelent *Égő Európa* és az 1918-ban publikált *Útközben* című munkájában számolt be.¹⁹ Vészi több művészeti ágban is tehetséges volt, énekelt, novellákat írt, fényképezett és festett. Ha bár nem a festészet volt a fő erőssége, és végül egyik területen sem tudott igazán kiteljesedni, de a korszak színésznőiről, operaénekeseiről, íróiról készített karikatúrái kiváló munkák voltak. Mindezt alátámasztja, hogy a háború kitörésekor rajzos munkáival, plakátjaival a párizsi Salon des humoristes, majd a londoni Selfridge áruház nemzetközi kiállításain, Berlinben pedig a Cassirer-szalonban, olyan neves festők mellett állították ki karikatúráit, mint Monet vagy Renoir.²⁰

A Nagy Háború első napjáról és a hangulatról így írt Berlinben. A világháború első napja Berlinben. A hadi állapot kihirdetése utáni este négyszázezer ember állja körül a császári palotát. Őrjöngő, reszketve felsivalkodó, artikulátlanul feltörő ordítás harsan fel, lenn a homályban hullámoznak a lobogó kendők, kalapok. Az ember tenger felett két tarkán lobogó folt a fekete-fehér- piros porosz színek és egy piros-fehér-zöld lobogó...temérdek existencia

¹⁷ Fehér Olga haditudósító I. világháborús iratai 1917–1918. Hadtörténeti Levéltár, Personalia, VII. 176. P. 24.

¹⁸ Babos Anna: Vészi Margit (1885–1961). <https://nfi.hu/filmarchivum/kutatasoktatasa/hungarika-kutatas-1/magyarok-a-vilag-filmgyartasaban/veszi-margit-1885-1961.html> (2024. 01. 25.)

¹⁹ Az első magyar női haditudósítónk: Vészi Margit. https://feministak-maskepp.blog.hu/2021/03/25/az_elso_magyar_noi_haditudositonk_veszi_margit (2024. 01. 25.)

²⁰ Székely Ilona: Molnár Ferenc élvezettel verte, Ady Endre halhatatlanná tette a világhírű magyar műzsát. <https://168.hu/kultura/veszi-margit-ady-endre-irodalom-utazas-molnar-ferenc-muzsa-172146> (2024. 01. 26.)

Róla bővebben írt monográfiában unokája Sárközi Mátyás író. Sárközi 2019.

gyökerében megtámadva, gyárak, áruházak alkalmazottaik háromötöd részét kénytelenek elbocsátani, hány becsületes nagy tekintélyű üzletember lett öngyilkossá az utolsó napokban, s mégis, mégis nincs aki a háború ellen fordulna.”²¹

Amíg Molnár Ferenc a frontvonalak mögött, elsősorban a parancsnokok irodájában, katonai kantonokban, vezérkari szálláshelyeken jutott az információkhoz, addig Vészi Margit, lóháton legveszedelmesebb helyszínekre is eljutott.²² Habár az első vonalban tapasztalta meg a háború mindennapjait, sokak szerint mégis unalmas riportokat írt.²³ Habitudozóitói engedélye beszerzését követően a cattarói-öbölbe utazott, ahol arról szeretett volna meggyőződni, hogy igazak-e az antant-sajtó által írtak a hatalmas pusztításról. Így írt a történekről, melyből tisztán kiderül kalandvágya és bátorsága. „Rohanunk, száguldunk. Félelem? Nem! Egy csodálatos érzés; vár és átengedi magát – először életében – lázadás nélkül az életnek vagy halálnak és száguld örült repüléssel a távoli fekete hegyek felé!”²⁴ „Meggyőződhetik, majd saját szemével ezeknek a híreknek az alaposágáról- mondja az a magas rangú tiszt, akit a legfőbb rendelkező (katonai rangokat tilos kiírnom), aki végtelen szeretetre méltósággal volt kegyes fogadni, kalauzolásommal, illetőleg kirándulásaim szervezésével megbízott.”²⁵ Vészi Margit tehát kíséretet kapott, aki vigyázott rá, megmutatta neki a helyszíneket és megosztotta vele, hogy mi történt az adott helyen, mindezek azonban sokszor jó néhány nappal vagy akár héttel korábban mentek végbe. Volt olyan hadszíntér, ahová több mint egy hónappal később ért oda, mint ahogy a csapatok elvonultak onnan. Csupán azokról az információkról szerezhetett tudomást, melyeket a katonai kísérete megosztott vele, fényképeznie pedig külön engedéllyel lehetett.²⁶ „A divíziókommandó különleges engedélyével fotografálnom is szabad; a sziklákat, benne a gránátok helyével.”²⁷ A bombázott Cattaroba visz ma utunk, komoly veszedelmeknek leszünk ma kitéve, nagyszerű érdekes eseményeket fogunk megélni! Valamint, amit egy civil, de főképpen újságíró még nem láthatott, s amit a katonai hatóság szíves bizalma látnunk enged ma... amikor a szálloda kis szobájában a gyertyát elfújtam, hatalmas dördülés rázza meg a házat, s fölöttünk végig sivít a félelmetesen panaszos üvöltés, aztán a robbanás távoli durranása.”²⁸

A habitudozóitók tevékenységét és viselkedését Luganóban az alábbi módon jellemezte. „Esténként, ha az utolsó postahajó meghozza az olasz lapokat, siet a postára a sok külföldi újságíró. A félhomályos helységben, asztalok mellett, fali polcoknál dolgozunk, írjuk a sürgönyöket-, nagyobb részt idősebb Berliini, német, osztrák kollégák. Ha egymás között

²¹ Vészi 1915, 7.

²² Galla Katalin: *Molnár Ferenc és Vészi Margit.* https://nagyhaboru-az-irodalomban.blog.hu/2017/07/08/molnar_ferenc_es_veszi_margit (2024. 01. 26.)

²³ Székely Ilona: *Molnár Ferenc élvezettel verte, Ady Endre halhatatlanná tette a világiáró magyar múzsát.* <https://168.hu/kultura/veszi-margit-ady-endre-irodalom-utazas-molnar-ferenc-muzsa-172146> (2024. 01. 26.)

²⁴ Vészi 1915, 46.

²⁵ Uo. 32.

²⁶ Gorda 2012, 72.

²⁷ Vészi 1915, 32

²⁸ Uo. 59.

vagyunk, egy-egy erélyes káromkodás valamelyik asztal felől jelzi, hogy az olasz lapokban újabb szemérmetlen hazugságot fedeztet fel.”²⁹

Ugyanakkor 1915 augusztusában például együtt utazott egy katonai csapattal és éjszakára egy kunyhóban szállásolták el őket. „Száz katona van lenn, száznak a padláson a helye; felkapaszkodom magam is a fahágcsón és elfoglalom ünnepélyesen a „sajtóhadiszállást”, pár maroknyi szalmát a többiek mellett.”³⁰ Ekkor tapasztalata meg valójában, hogy milyen a katonák élete a front mögött, hiszen leginkább falvakban, városokban, szállodákban töltötte éjszakáit.³¹

A háború végén a *Színházi Élet* című folyóirat közölt vele interjút, melynek bevezetőjében a riporter így méltatta Vészi Margitot. „Az első cikke megjelenése óta eltelt néhány év alatt Vészi Margit neve a legismertebb és legjobb hangzású nevek közé került. Nem csoda, hiszen az a számtalan újságcikk, leírás, színes, riport, interjú, novellisztikus tárca, színházi és művészeti ismertetés, amely ama nevezetes első tudósítás óta megjelent, magán viseli ennek a kitűnő szemű és eleven tollú újságírónak minden pompás kvalitását, tehát: ragyogó ösztönét minden iránt, ami új és érdekes, éber megfigyelőképességét, legtájékozottabb férfiakat megszegyenítő tájékozottságát, eleven és friss írói készséget. Hat nyelven beszél tökéletesen és Rómában, Párizsban, sőt Szentpétervárott csakúgy otthon van, mint Budapesten. Már pedig Budapesten nagyon itthon van; két igen előkelő lapnak munkatársa, a lelegegánsabb társaságok kedvelt tagja, könyvei jelennek meg, egy sereg társadalmi és jótékonyági akció élén áll, mindenütt szívesen látják, és mindenütt szeretik, mert – mint írásaiban is –, nagylendületű és pompás humoru előadó, kedves és érdekes, mulatságos és tehetséges.”³²

Az első magyar női haditudósító, a világegést követően Rómában, Firenzében és Berlinben is élt, az olasz fővárosban Giacomo Puccini, zeneszerző is udvarolt neki. Egy hollywoodi kitérő után, idősebb korában a spanyolországi Mallorca szigetén telepedett le. Ady Endre, Molnár Ferenc és Puccini egykori szerelme, meggyötört műzsája 1961-ben végül öngyilkosságot követett el.³³ Azt gondolom, hogy Vészi Margit egy igazán modern hölgy volt, szépségén túl pedig művelt, tehetséges, bátor és szellemes. Akinek munkássága jól illeszthető azon nők sorába, akik tudásukkal és kitartásukkal mindent megtettek az emancipáció kiteljesedésének elérése érdekében. Haditudósításai pedig véleményem szerint nem unalmasak, éppen az ő fogalmazása, szellemessége által ismerhette meg az olvasó, milyen is a háború valódi arca a frontvonalban.

²⁹ Uo. 115.

³⁰ Uo. 115.

³¹ Gorda 2012, 72.

³² Magyar írónők: Vészi Margit. *Színházi Élet*, 1918. 10.27. 43. sz. 22–23.

³³ *A meggyötört múzsa: Vészi Margit, akit olykor megvert Molnár Ferenc.* <https://www.ujsgmuzeum.hu/veszi-margit/> (2024. 01. 26.)

Összegzés

A tanulmányban igyekeztem bemutatni és néhány példával alátámasztani a nők hadszíntereken is megnyilvánuló sokrétű tevékenységét az első világháború időszakában. Legyen szó akár a segédszemélyzetről, az ápolókról, haditudósítókról vagy éppen a harcokban résztvevőkről ezek a hölgyek bebizonyították, hogy képesek helytállni még a korábban csak férfiaknak fenntartott területeken is. S mindez még akkor is igaz, ha csak a fegyveres küzdelemben résztvevőkről beszélünk, melynek jellege erősen távol áll a női jellemtől és lélektől, hiszen a nők az élet védelmezői, s a háború pedig éppen ezt veszélyezteti a leginkább. Az anyák, leányok, s feleségek egyéni és a nemzet kollektív sorstragédiái minden elesett katona, hozzátartozó. Nem véletlen óvakodott a nők bevetésétől az Osztrák-Magyar Monarchia hadvezetősége is, azonban voltak olyanok a gyengébbik nem képviselői közül, akik, ha kellett férfi egyenruhában és személyazonossággal a hadszíntereken bizonyították rátermettségüket és hazaszeretetüket. A haditudósítók pedig a nőkre jellemző érzékletességgel és kifejezőmóddal igyekeztek a hétköznapi emberek számára közelebb hozni a világháború történéseit.

A hadszíntereken lévő nők, öntudatosak és bátrak voltak, akik úgy gondolom mindezekkel a cselekedetekkel a mai generáció számára is példaértékűek lehetnek, hiszen megvannak a saját hősnőink, akik méltatlanul kerültek feledésbe, hiszen a háborús erőfeszítésekhez nem csupán a magasztosra emelt ápolónők járultak hozzá, hanem a fentebb említett csoportokhoz tartozó hölgyek is.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

A magyar királyi honvédelmi miniszter rendelete női munkaerők alkalmazásáról. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Levéltár, 6666. szám. eln. 4a. 1917.

Fehér Olga haditudósító I. világháborús iratai 1917-1918. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Levéltár, Personalia, VII. 176. P. 24.

Irodalom

„Cugszfirer asszonyoság” *Egyetértés*, 1935. július 14.

A híd. *Új Idők*, 1915. szeptember 12. XXI. évf. 38. sz. 286.

Balla Tibor 2005. Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*; (1–2): 141–149.

Gorda Éva 2012. *A magyar haditudósítás az első és második világháborúban. Doktori értekezés* Budapest: NKE-HDI.

Magyar íróknők: Vészi Margit. *Színházi Élet*, 1918. 10. 27. 43. sz. 22–23.

Női katonák a háborúban. https://hosokvoltak.blog.hu/2011/09/02/noi_katona_a_haboruban (2023.12.31.)

Rutkowski, Ernst 1983. Ein leuchtendes Beispiel von Pflichttreue. Frauen im Kriegseinsatz 1914–1918. Scrinium. *Zeitschrift des Verbandes österreichischer Archivare*, Heft 28. Wien, 343–353.

Szabó Mária 2001. A nők és a hadsereg. *Rubicon*, 2001/6. sz. 30–33. <https://rubicon.hu/cikkek/a-nok-es-a-hadsereg> (2023.12.31.)

Vészi Margit 1915. *Égő Európa*. Budapest, Dick Manó Kiadása.

Internetes források

A meggyötört múzsa: Vészi Margit, akit olykor megvert Molnár Ferenc.

<https://www.ujzagmuzeum.hu/veszi-margit/> (2024. 01. 26.)

Ápolástörténet Kossuth Zsuzsannától Andrássy Ilonáig.

https://mandadb.hu/cikk/1259613/Apolastortenet_Kossuth_Zsuzsannatol_Andrassy_Ilonai
(2024. 01. 26.)

Az első magyar női haditudósítónk: Vészi Margit. https://feministak-maskepp.blog.hu/2021/03/25/az_első_magyar_női_haditudósítónk_veszi_margit (2024. 01. 25.)

Babos Anna: *Vészi Margit (1885–1961).*

<https://nfi.hu/filmarchivum/kutatasoktatas/hungarika-kutatas-1/magyarok-a-vilag-filmgyartasaban/veszi-margit-1885-1961.html> (2024.01.25.)

Galla Katalin: *Molnár Ferenc és Vészi Margit.* https://nagyhaboru-az-irodalomban.blog.hu/2017/07/08/molnar_ferenc_es_veszi_margit (2024. 01. 26.)

Kulcsár Ádám: *Andrássy Ilona az első világháború frontjain.* <https://mult-kor.hu/andrassy-ilona-az-első-vilaghaboru-frontjain-20201001> (2024. 01. 26.)

Michaela Scharf: *Helfende haende. Weibliche Hilfskräfte im Ersten Weltkrieg.* [„Helfende Hände’ | Der Erste Weltkrieg \(habsburger.net\)](https://habsburger.net) (2024. 01. 25.)

Michaela Scharf: *„Wunden schlagen, Wunden heilen, ist die Losung unserer Zeit“ Krankenschwestern im Ersten Weltkrieg.* [„Wunden schlagen, Wunden heilen, ist die Losung unserer Zeit“ | Der Erste Weltkrieg \(habsburger.net\)](https://habsburger.net) (2024. 01. 26.)

Michaela Scharf: *Die Frau im Schützengraben. Der Einsatz von Soldatinnen im Ersten Weltkrieg.*

[Die Frau im Schützengraben | Der Erste Weltkrieg \(habsburger.net\)](https://habsburger.net) (2024. 01. 26.)

Székely Ilona: *Molnár Ferenc élvezettel verte, Ady Endre halhatatlanná tette a világhírű magyar múzsát.* <https://168.hu/kultura/veszi-margit-ady-endre-irodalom-utazas-molnar-ferenc-muzsa-172146> (2024. 01. 26.)

Vasárnapi Újság, 1915. április 25. 62. évf. 17. sz. 275.

Virágh Ajtony: *A világháború amazonjai.*

http://www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/a_vilaghaboru_amazonjai?fbclid=IwAR0X3qK1MVM9rBIniwXcKsBXlnxPmDBYSdC4nzJuOY9TRMKQRmITJInGDRU (2023. 12. 31.)